

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Г. С. СКОВОРОДИ

БЄЛОВА ЮЛІЯ СЕРГІЇВНА

УДК: 82.270

**ФОРМИ ВИРАЖЕННЯ АВТОРСЬКОЇ СВІДОМОСТІ
В ПРОЗІ Є. ГРИШКОВЦЯ**

10.01.02 – російська література

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі світової літератури Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор філологічних наук, доцент
Гармаш Людмила Вікторівна,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди,
професор кафедри світової літератури.

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор
Чорний Ігор Віталійович,
Харківський національний університет
внутрішніх справ, завідувач кафедри
українознавства;

кандидат філологічних наук, доцент
Казаків Ігор Миколайович,
Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний
університет», завідувач кафедри загального та
російського мовознавства і теорії та історії
літератури.

Захист відбудеться «15» грудня 2017 року об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.053.03 в Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди за адресою: 61068, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 221-А.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди за адресою: 61068, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 215-В.

Автореферат розісланий «__» листопада 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Разуменко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Євген Гришковець – один з найбільш популярних на сьогодні представників російської постмодерністської літератури. Його літературним творам притаманна гра з читачем, свобода мислення, любов до простих речей, імпровізаційність і колажність. У творчості письменника органічно поєднуються риси реалізму й постмодернізму, натуралізму й екзистенціалізму, що обумовлене його прагненням розкрити загальнолюдські основи буття. Акцентуючи увагу читача на перебігу складних психічних процесів, що відбуваються у свідомості персонажів, Гришковець культивує усвідомлене ставлення до життя, зосереджуючись на усталених традиціях звернення до культурного контексту епохи.

Незважаючи на те, що деякі аспекти творчості Є. Гришковця-актора й драматурга були об'єктом дослідження в російських дисертаційних розвідках або їхніх розділів (наприклад, кандидатські дисертації І. Болотян, Г. Вербицької, П. Катаєва, Р. Колосова, О. Наумової, М. Селеменевої та ін.), в Україні доробок митця практично не привертав увагу вчених. Студії російських літературознавців стосуються здебільшого його сценічної творчості та драматургії, тоді як серйозні дослідження прозових творів письменника обмежуються декількома статтями, у яких порушуються лише окремі аспекти проблеми форм вираження авторської свідомості.

У дослідженнях літературної творчості Є. Гришковця склалася тенденція обмежуватися аналізом образної системи та композиції сюжету. Це пов'язано, можливо, з тим, що самого письменника, відомого передусім як актора моновистав, практично повністю ототожнюють з його літературними персонажами. На нашу думку, саме категорія автора є перспективним полем для літературознавчого аналізу, покликаною заповнити прогалини в рецепції прозового доробку літератора.

Таким чином, актуальність пропонованої теми обумовлена недостатнім рівнем вивчення літературної творчості Є. Гришковця, а також винятковою важливістю тієї ролі, яку відіграє категорія автора як концептуального творця (Б. Корман) у його художній прозі. Виявлення основних форм вираження авторської свідомості й визначення їхньої ролі в організації художнього світу дозволить глибше осмислити особливості поетики сучасної прози й визначити роль автора в літературі початку ХХІ ст.

Проблема автора в художній літературі є однією з основоположних у постмодерністській традиції. Причиною послужили два основні чинники: розвиток літератури в аспекті концентрації уваги на особистісно-індивідуальному характері творчості та різноманітних, часом химерних, формах «поведінки» автора у творі, а також чітко окреслена в сучасній науці про літературу тенденція розглядати літературний твір у двох ракурсах водночас: як особливий простір – результат креативної думки митця, який його створив, – і як певне висловлювання, подане як діалог автора з читачем.

Особливий інтерес викликає дослідження проблеми автора в контексті сучасної культури. З-поміж наукових студій, присвячених цій темі, можна виокремити праці Р. Барта і М. Фуко, Л. Фідлера. Після спроби теоретичної «елімінації» автора як суб'єкта творчості, до якої вдавалися ці вчені, проблема

автора постає одним з найбільш дискусійних питань сучасного літературознавства. Актуальними залишаються концепції М. Бахтіна, В. Виноградова, Б. Кормана, С. Бройтмана, Н. Бонецької та ін. У вітчизняному літературознавстві питання про форми об'єктивації авторської свідомості розглядалося на широкому художньому матеріалі в працях М. Гірняк, В. Гусєва, Г. Давидової-Білої, М. Кодака, М. Легкого, А. Островської, І. Папуші, В. Смілянської, В. Терещенка та інших науковців, які враховували досвід зарубіжних дослідників.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано в рамках реалізації комплексної теми «Закономірності розвитку і взаємодії європейських літератур в ХІХ–ХХІ ст.» (реєстраційний номер 0111U006441), що розробляється кафедрою світової літератури Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол № 9 від 28 грудня 2010 р.).

Мета роботи полягає у виявленні й аналізі основних форм вираження авторської свідомості в прозі Є. Гришковця та визначенні їхньої ролі в організації художнього світу письменника.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань:

- проаналізувати основні теоретичні погляди на проблему авторської присутності у творі;
- визначити основні підходи до вивчення й оцінки прози Є. Гришковця в сучасній критиці;
- з'ясувати роль принципів діалогізму в прозі письменника та проаналізувати його вплив на способи втілення авторської позиції в постмодерністському тексті;
- дослідити різні способи вираження авторської свідомості в прозі Є. Гришковця;
- окреслити риси постмодерністської поетики в прозі митця;
- на основі аналізу форм вираження авторської свідомості в романній, автобіографічній і щоденниковій прозі письменника визначити напрямок основного вектора еволюції Гришковця-прозаїка.

Об'єктом дисертаційної роботи є прозові твори Є. Гришковця: романи «Асфальт» і «Рубашка», повість «Реки» та книжка «Год жжизни».

Предмет дослідження – форми вираження авторської свідомості в прозі Є. Гришковця.

Теоретико-методологічну основу дисертації склали наукові праці М. Бахтіна, Н. Бонецької, О. Веселовського, В. Виноградова, Т. Власенко, В. Зінченка, Б. Кормана, Ю. Лотмана, В. Прозорова, М. Римаря, В. Скобелева, В. Шміда та ін.; розвідки з історії літератури постмодернізму Е. Гідденса, Т. Гундорової, М. Епштейна, Д. Затонського, І. Ільїна, П. Козловського, Є. Усовської, Л. Фідлера; роботи, присвячені вивченню художніх особливостей сучасної літератури Н. Лейдермана, М. Липовецького, І. Скоропанової, С. Чуприніна та ін.

Методи дослідження. Методологія дисертаційного дослідження обумовлена його метою й завданнями. У роботі були використані: описовий метод (для розгляду літературно-теоретичного інструментарію й конкретних фактів, пов'язаних із критичними поглядами літературознавців на традицію експлікування форм

авторської свідомості в прозовому художньому творі), біографічний метод (для виявлення закономірностей між подіями в житті письменника і його творчістю), структурно-семіотичний метод (для декодування значеннєвого потенціалу категорії автора у творах Є. Гришковця), метод комплексного аналізу (для виявлення способів інтерпретації авторської присутності в постмодерністському тексті), системний метод (для узагальнення й систематизації отриманих результатів дослідження).

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що вперше проаналізовані авторські стратегії в прозі Є. Гришковця. Художнє втілення форм авторської свідомості розглядається з урахуванням жанрових особливостей творів письменника з метою визначення специфіки формально-змістової структури постмодерністського прозового тексту.

Практичне значення роботи полягає в тому, що матеріали дисертації можуть бути використані в лекційних курсах з історії російської літератури ХХ – ХХІ ст., підготовці дисциплін за вибором, присвячених літературі постмодернізму, а також у подальших дослідженнях творчості Є. Гришковця.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Дисертація в повному обсязі обговорювалася на засіданні кафедри світової літератури Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Основні положення й результати дослідження було викладено в доповідях на міжнародних і всеукраїнських конференціях: V Міжнародній науковій конференції «Літературний процес: становлення ідентичностей» (Київ, 2015), VII Науковій конференції молодих учених (Кам'янець-Подільський, 2015), II Міжнародній науково-теоретичній конференції «Літератури світу: поетика, ментальність і духовність» (Кривий Ріг, 2015), II Всеукраїнська науково-практична конференція молодих учених «Українська освіта і наука в ХХІ столітті: погляд молоді» (Харків, 2017).

Публікації. Основні положення дисертації викладені в 7 публікаціях, з яких 4 опубліковані у виданнях, що входять до наукометричних баз даних, у тому числі Index Copernicus, 1 стаття – у закордонному виданні.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел, який налічує 230 позицій. Загальний обсяг роботи – 181 сторінка, з них основного тексту – 163 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми, її актуальність, сформульовано мету й завдання дослідження, з'ясовано наукову новизну та практичне значення роботи, визначено методи дослідження, наведено дані про апробацію основних положень дисертації.

У **першому розділі «Історія вивчення проблеми»** обґрунтовується методологія й методика аналізу, уточнюється термінологічний апарат, з'ясовується обсяг і зміст таких понять, як «автор» і «авторська свідомість». У **підрозділі 1.1. «Основні підходи до проблеми автора в літературознавстві»** розкривається поняття «автор». Складність визначення пов'язана з його багатозначністю, що, своєю чергою, зумовлено одночасним побутуванням у західному, російському та

вітчизняному літературознавстві низки концепцій, часом взаємовиключних і часто внутрішньо суперечливих. Під цим поняттям маються на увазі і реальна особа з певною біографією та комплексом індивідуальних рис, і певний погляд на дійсність, вираженням якого є весь твір, і суб'єкт, який інтегрує стильову цілісність художнього твору, у тому числі й оповідача, що є суб'єктною формою вираження авторської свідомості в тексті.

Услід за Б. Корманом, В. Тюпою, В. Шмідом та іншими дослідниками, ми виокремлюємо дві основні форми вираження авторської свідомості в літературному творі: суб'єктні та позасуб'єктні. При цьому ми не відходимо від традиційної класифікації при визначенні оповідацьких інстанцій (автор-оповідач, автор-розповідач, герой-розповідач) і персонажів як суб'єктних форм вираження авторської свідомості, а сюжетно-композиційних елементів тексту, хронотопу й паратексту як позасуб'єктних. Відштовхуючись від праць вітчизняних дослідників О. Галича та В. Назарця, ми потрактуємо поняття «образ автора» як відображену в тексті індивідуальність творця, вона проявляється як певний погляд і стоїть за всім представленим у творі, а також слугує сполучною ланкою у вираженні певного бачення світу. Образ автора є літературознавчою категорією, яка не збігається з біографічною постаттю письменника й водночас відрізняється від образу художньо проєктованої особи наратора, що виконує у творі роль умовного, а не фактичного творця.

Автором-оповідачем ми називаємо суб'єкта мовлення, який дистанціюється від героїв твору, зображує, не будучи при цьому зображеним, тобто він ніяк не виявлений у тексті, не персоніфікований, а оповідь ведеться від третьої особи. Під героєм-розповідачем розуміємо суб'єкта мовлення, який виступає водночас і об'єктом зображення, і актантом (дійовою особою). Категорія «автор-розповідач» поєднує в собі суб'єкта мовлення й суб'єкта дії та вводиться нами з метою підкреслити граничне скорочення дистанції між «концепованим» автором і головним героєм твору.

У своїй роботі ми спиралися на розроблену Б. Корманом систему аналізу суб'єктної організації літературного твору як цілісного художнього феномена. Творча воля «концепованого» автора як ідейно-естетичного центру твору визначає його композиційну, структурну, лексичну й стилістичну єдність. Теоретично важливим для нас стало осмислення вченим єдності свідомості оповідача (розповідача) як суб'єктної форми вираження авторської свідомості.

У підрозділі 1.2 «Діалогічна інтерпретація форм авторської свідомості в художньому тексті» обґрунтований діалогічний підхід до аналізу прози Є. Гришковця. Про буття як діалог писали М. Бахтін, Ф. Ебнер, Ф. Розенцвейг, М. Бубер та інші вчені. Комунікативний діалог у рамках художнього тексту є двостороннім процесом пізнання і сприйняття індивідом навколишньої дійсності та себе як частини цієї дійсності, що здійснюється, з одного боку, творчим суб'єктом – автором художнього твору, а з іншого, – читачем. Посередником і об'єктом подібного «спілкування» виступає герой твору.

Отже, автор, герой і читач належать до основних значеннєвих категорій літературного тексту, системний характер відносин між якими й певні координаційні взаємини в значеннєвій і лексико-семантичній структурі тексту

впливають на формування та розміщення інших елементів тексту. При цьому «концепований» автор відіграє абсолютну формотворчу роль у літературному тексті: завдяки йому всі компоненти текстової структури зв'язуються за допомогою рівності щодо зображуваного і є безпосередніми учасниками діалогу.

Діалогічні взаємини є основоположними для творів Є. Гришковця, проявляючись на різних рівнях тексту: сюжетно-композиційному, змістовому, оповідному тощо, і обумовлюючи адекватність сприйняття його творів читачем.

Є. Гришковець, який звик до комунікації з глядачем зі сцени, у рамках своїх літературних творів вступає в імпліцитний діалог із читачем, ставлячи питання або самотійно, або – від імені своїх персонажів, провокуючи тим самим реципієнта на полеміку навколо піднятих проблем.

У *підрозділі 1.3. «Феномен “Євген Гришковець” у контексті сучасної постмодерністської літератури»* на основі праць Т. Гундорової, І. Ільїна, П. Козловського, В. Пахаренка й інших учених окреслені характерні риси постмодерністського тексту. Важливо, що в постмодерністських творах різко зростає ступінь авторської рефлексії, а читач існує насамперед у просторі авторської реальності, стаючи важливим компонентом авторської моделі культури.

У сучасній російській літературі послідовниками цього напрямку є письменники, які не побоялися кинути виклик усталеним художнім нормам, – В. Єрофєєв, В. Сорокін, В. Пелевін, С. Соколов, Є. Попов, А. Терц і багато інших. Є. Гришковець теж належить до цього кола авторів.

Романи «Рубашка» (2004) і «Асфальт» (2006), автобіографічна повість «Реки» (2005) і книжка, написана на основі інтернет-щоденника, – «Год жжизни» (2008) є знаковими у творчості митця, тому що кожна з них – це авторська спроба виразити себе в новому жанрі. До того ж, в основу трьох – «Рубашка», «Реки» і «Год жжизни» – покладені не вигадані історії, а пережите письменником. Саме в цих творах, контрастних за стильовою природою та за жанром, можна найбільш точно й повно визначити специфіку вираження форм авторської свідомості в прозі Є. Гришковця.

У *підрозділі 1.4 «Творчість Є. Гришковця в оцінці критиків міддл-літератури»* поданий аналітичний огляд критичних праць, присвячених прозі письменника. Сучасні літературні й театральні критики (М. Абашева, І. Болотян, М. Громова, В. Єлістратова, С. Єфросінін, Р. Сенчин, А. Урицький та ін.) намагаються визначити, ким, власне, є Євген Гришковець, чим завоювала інтерес аудиторії його творчість, які прийоми й форми він використовує, який герой його творів тощо.

Дослідники відзначають беззастережний зв'язок між драматичними й літературними творами письменника. У критичній рецепції склалася тенденція обмежуватися аналізом образної системи й композиції сюжету у творах письменника. Ставлення критиків мідл-літератури до творчості Є. Гришковця неоднозначне, але всі сходяться в одному – він є гідним представником когорти міддл-літераторів.

Яскравими представниками російської міддл-літератури є Л. Улицька, В. Пелевін, М. Веллер, Б. Акунін, С. Мінаєв, В. Сорокін і багато інших. Приналежність Гришковця-прозаїка теж видається природною, з огляду на його «серединну» позицію між елітарною і масовою словесністю, коли, з одного боку,

письменник прагне виправдати очікування читача, заручитися його підтримкою, а з іншого, – іронізує з його довірливості, не втрачаючи при цьому зв'язки між оповідачем і читачем, акцентуючи увагу на ставленні до власних персонажів і подій, що лежать в основі художнього сюжету.

У другому розділі «Діалогізм як провідний спосіб вираження авторської свідомості в романах “Асфальт” і “Рубашка”» здійснений аналіз творів з погляду теорії діалогізму М. Бахтіна. Саме діалогізм, на нашу думку, виступає як домінанта художньої прози Є. Гришковця, визначаючи специфіку суб'єктних форм авторської свідомості.

У підрозділі 2.1 «Система образів, сюжетно-композиційна організація й хронотоп як форми вираження авторської свідомості в романі “Рубашка”» розглянуті основні категорії поетики твору в аспекті втілення в них авторської свідомості. У романі «Рубашка» оповідь ведеться від імені героя-розповідача. Особливістю творів Є. Гришковця є наполегливе прагнення героя до самопізнання. Відтворення в тексті роману потоку свідомості здійснене як рух у «внутрішньому просторі» персонажа. Цим обумовлене особливе місце, відведене внутрішньому діалогу, який характеризується конфліктністю, суперечливістю, постійними сумнівами й численними питаннями, зверненими безпосередньо до суб'єкта мовлення.

Діалогічна природа свідомості героя реалізується в романі через значеннєві архетипи – ченця, учителя. Вони відповідають за дві важливі сфери його життя – духовну й освітню, сукупно формуючи індивідуальність, яка багато в чому є відображенням натури самого автора.

Поміщений в умовний простір, герой роману Є. Гришковця намагається осмислити свою роль і знайти своє місце в навколишньому світі. Використовувані автором прийоми незавершеного діалогу й розриву діалогічного ланцюжка покликані продемонструвати недосконалість оточення персонажа.

Діалог культур здійснюється в романі за допомогою актуалізації імен всесвітньо відомих письменників М. Твена, Ж. Верна, В. Скотта, Р. Л. Стівенсона, таких літературних творів, як «Капитанская дочка», «Повести Белкина» О. Пушкіна, «Одруження Фігаро» П. Бомарше, але прикметним є те, що свідомість героя пручається процесу входження в «нову культурну парадигму».

У підрозділі 2.2 «Система образів, сюжетно-композиційна організація й хронотоп як форми вираження авторської свідомості в романі “Асфальт”» позиція автора розкривається в процесі зображення широкого спектра внутрішніх переживань головного героя, усвідомлення ним свого соціального й професійного статусу, напруженого пошуку виходу з пограничної ситуації і його особистісного самовизначення. Автор-оповідач разом з героєм шукає відповіді на екзистенційні питання, спостерігаючи процес духовної еволюції персонажа, імпульсом для якої послужила звістка про смерть близької подруги.

Часовий діалогізм творів Є. Гришковця пов'язаний з комунікацією поколінь – батьків і дітей – та із зображенням різних вікових періодів життя героя. Діалогізм простору також є одним зі способів вираження авторської позиції. Зближенню автора з героєм сприяє антитеза «столиця – провінція», яка, з одного боку, є проекцією історії особистого життя письменника на біографію персонажа, а з

іншого боку, – має в російській літературі давню традицію (наприклад, представлена у творчості Л. Толстого, Ф. Достоевського, А. Чехова, А. Белого та ін.).

Сюжетні перипетії дозволяють поставити героя в ситуації, які мають тією чи іншою мірою біографічну основу. Є. Гришковець наділяє його письменницьким талантом, знайомить читача з муками творчості, і тим самим ніби розкриває свою творчу лабораторію, тощо. Діалогізм образів автора й героя, що проявляється в захопленні персонажа професією письменника, можна розглядати як спробу продемонструвати читачеві, з якими складностями стикається митець при створенні художнього тексту. Приховані автобіографічні мотиви виявляються в ході аналізу цієї професійної діяльності. У романі «Асфальт» простежується тісний зв'язок між авторською свідомістю, світоглядом літературного героя і художнім вираженням його індивідуальної свідомості.

У *підрозділі 2.3 «Внутрішній діалог і душевно-емоційний стан героя Є. Гришковця»* дослідження сфокусоване на аналізі внутрішнього світу героя як основної форми втілення авторської свідомості у творах письменника. У романах «Рубашка» і «Асфальт» перед читачем постає образ суперечливої людини, якій властиві такі риси характеру, як зібраність, здатність до раціональних учинків, логічного мислення й самоорганізації, і водночас – прагнення до самоти, незалежності, схильність до рефлексії, самоіронії, самокритики, нездатність до неправди. Постійні діалоги героїв із самими собою визначають вектор внутрішнього діалогу – саморефлексію, що слугує розкриттю особливостей їхнього душевного світу.

Письменник наділяє героя «Асфальту» здатністю до емпатії, аналітичного мислення, схильністю до критики й самокритики. Сум'яття героя, який зіштовхнувся віч-на-віч із несподіваною ситуацією, передається за допомогою риторичних запитань, що виникають як реакція на пережитий стрес, і внутрішнього діалогу з уявним співрозмовником. Автор-оповідач, описуючи психологічний стан героя, немов постійно перебуває поряд з ним, коментуючи його думки й транслюючи внутрішній голос героя, що свідчить про зближення їхніх точок зору.

Якщо в «Асфальті» ми маємо справу з чітко окресленою позицією автора-оповідача, то в романі «Рубашка» взаємини між суб'єктивними формами авторської свідомості організовані значно складніше. У «Рубашке» взаємодіють дві такі форми:

- 1) розповідач, що збігається з головним героєм (герой-розповідач);
- 2) об'єктивний оповідач, який постійно вклинюється в оповідь героя, аналізує його емоційний стан, дає оцінку його вчинкам тощо.

Репрезентація однієї з основних художніх категорій – часу, за допомогою якого автор передає психологічний стан героя, здійснюється в романі через життєвий досвід персонажа, у чийй свідомості вибудовується система часових одиниць (секунда, хвилина, день, тиждень, місяць, рік і так далі), тим самим детермінується точка зору героя-розповідача. Інтимізація особистості в романі визначається через кореляцію між його фізіологічною та емоційною сферами.

У *підрозділі 2.4 «Експлікування авторської позиції в мовній характеристиці та рефлексії героя»* аналізуються характерні для романів Є. Гришковця моделі мовної комунікації. Вони використовуються для

характеристики персонажів – їхнього рівня володіння мовленням, інтелектуальних можливостей, захисних рефлексів.

По-перше, це обсцентна лексика. Герої письменника належать до середнього класу, вони освічені, захоплюються літературою, мистецтвом і музикою, однак, поставлені в незвичну для них ситуацію, що вимагає прийняття нестандартних рішень, виявляються найчастіше нездатними розв'язати життєво важливі проблеми. Використання невластивої персонажу лексики підкреслює незвичайність, стресовість умов, у які автор поміщає свого героя.

По-друге, мовною особливістю персонажів письменника є велика кількість риторичних питань, які ставить собі герой у моменти розпачу, пошуку себе.

Третя мовна модель комунікації складається на основі окличних мовних конструкцій. Автор уміло підкреслює емоційний стан героїв за допомогою вигуків, що також слугують захисною реакцією від навколишнього середовища та від ситуацій, які їм неясні або неприємні.

Незважаючи на ситуації, у яких проявляються не найкращі риси персонажа, Гришковець намагається знайти виправдання його вчинкам, бурхливому прояву емоцій, внутрішньому страху, навіть брехні близьким людям, прагне показати читачеві, що його герой – людина позитивна, хоч і не позбавлена деяких недоліків.

У **підрозділі 2.5 «Паратекст і символіка предметного світу як форми вираження авторської свідомості»** здійснений аналіз позасуб'єктних форм авторської свідомості. Для ведення діалогу з читачем Є. Гришковець активно використовує паратекст, який є певною сферою, що перебуває між текстовою та позатекстовою реальністю, метою якої є безпосередній вплив на читача (Ж. Женетт). За допомогою паратексту письменник у своїх творах або навмисно дистанціює себе від образу автора й головного героя, або зближує себе з ними.

Присвята роману «Рубашка» – «Присвячується Л...» – дає можливість припустити, що ситуація, описана у творі, узята з особистого досвіду митця. Роману «Асфальт» передуює анотація, за допомогою якої реальний автор скорочує дистанцію між собою і головним героєм. Виходячи з інформації, наданої Гришковцем в анотації, можна говорити про певну автобіографічність сюжетних колізій.

Вибираючи назви для своїх творів, Гришковець зупиняє свій вибір на назвах-символах – «Рубашка», «Асфальт». Символіка світу речей (сорочка й взуття в романі «Рубашка», халат, пальто, автомобіля в романі «Асфальт») стає засобом характеристики внутрішнього психологічного стану персонажів, способом зображення трансформації їхньої свідомості, а у випадку з романом «Асфальт» – назва символізує життєвий шлях героя.

Сукупно ці символічні елементи складаються в образ уразливого й не завжди впевненого в собі героя, чия перебільшена прихильність до повсякденних речей допомагає авторові показати проблему сучасної людини й суспільства загалом – підміну моральних цінностей матеріальними, викривлення моральних ідеалів і, як наслідок цього, духовну деградацію суспільства.

У **третьому розділі «Форми вираження авторської свідомості в автобіографічній і щоденниковій прозі Є. Гришковця»** аналізуються повість «Реки» і книжка «Год жжизни».

У підрозділі 3.1 «Принципи й критерії виокремлення форм авторської свідомості в автобіографічній і щоденниковій прозі Є. Гришковця» розкрита специфіка жанрів автобіографічної повісті та інтернет-щоденника у творчості письменника.

Для автобіографії характерно ретроспективне прагнення осмислити своє життя як цілісність, її автор зосереджений на історії своєї особистості, а не на навколишньому світі. Автобіографічна повість «Реки» складається з епізодичних спогадів, пов'язаних з батьківщиною письменника – Сибіром. Характер оповіді, у якій усі події подаються крізь призму свідомості головного героя, обумовлює однотрижневу, персональну систему образів повісті.

Незважаючи на відверто автобіографічний характер твору, автор намагається відсторонитися від героя-розповідача, заявляючи про це в передмові. Однак у самій повісті ця дистанція не простежується й нічим не підкріплюється. Вона необхідна для того, щоб читач не ототожнював розповідача з персоною біографічного автора. Організатором композиції в повісті виступає її центральний образ – ріка. Паратекст (назва й передмова) виконує в повісті функцію актуалізації авторської присутності в тексті.

Інтернет-щоденник – жанр, у якому актуалізуються риси традиційного щоденника, характерного для літератури XVIII–XX століть. Він був призначений для фіксації певної ситуації або новини, для вираження почуттів, формулювання ідей, аналізу власних учинків тощо. З розвитком сучасних технологій набирають популярності онлайн-щоденники, або блоги, що збирають навколо себе аудиторію активних користувачів, серед яких усе частіше зустрічаються люди творчих професій, особливо – письменники (як-от російські літератори С. Лук'яненко, С. Мінаєв, Т. Толста, Є. Гришковець та ін.) і зірки західного шоу-бізнесу (Мадонна, Мобі, Брюс Стерлінг, Вільям Гібсон та ін.).

«Год жжизни» – це перенесена на папір стенограма автобіографічного життєпису, що охоплює період трохи більше року (13 червня 2007 – 17 липня 2008). Формат інтернет-журналу дав можливість авторові вступати в безпосередній діалог зі своїми читачами, які залишали свої коментарі до його текстів, і навіть відповідати їм. Таким чином, «Год жжизни» – це не просто автобіографічний твір, це діалог автора з читачем. Книжка «Год жжизни» і її основа – інтернет-щоденник – мають значні відмінності. У свою книжку Є. Гришковець включив не всі епізоди життя, описані ним в Інтернеті. Сюжети історій відібрані з метою демонстрації емоційного стану автора-розповідача, його світоглядних установок і творчих принципів.

Автор і головний герой живого щоденника – та сама людина – Євген Гришковець. Оповідь ведеться від першої особи, присутність автора в тексті виявляється в сюжетно-композиційній організації твору, у використанні письменником паратекстуальних прийомів (назва, передмова). Для інтернет-щоденника характерний граничний ступінь мінімізації дистанції між автором і розповідачем.

В автобіографічній і щоденниковій прозі Є. Гришковця спостерігається тенденція переважання розповіді над зображенням, тому суб'єктні форми організації оповіді в подібних творах за своєю важливістю домінують над позасуб'єктними.

У підрозділі 3.2 «*Форми авторської свідомості в хронологічному аспекті*» втілення образу автора в автобіографічній і щоденниковій прозі Є. Гришковця розглядається через взаємозв'язок реальності й життєвого досвіду. Важливу роль відіграють маркери простору (природа, міське середовище й притаманні їй специфічні локуси) і часу.

Просторові й часові категорії реалізовані в розглянутих творах через тріаду понять «життя-позиція-досвід», де саме досвід відіграє основну роль в інтерпретації авторської позиції. Формування образів здійснюється через взаємозв'язок декількох процесів: предметної діяльності, емоцій, які переживає автор, і понятійного рівня, що їх об'єднує.

В автобіографічній повісті «Реки» представлений акторіальний тип оповіді (за Ф. Штанцелем), оскільки реальність подається читачеві крізь призму свідомості головного героя, а суб'єктною формою авторської свідомості є герой-розповідач (за В. Шмідом). Дитинство, юність і зрілість позначаються у творі за допомогою подій, характерних для того або іншого часового періоду, як основний просторовий маркер виступає Сибір.

Образ героя-розповідача формується за допомогою різних художніх засобів – психологічного портрета дитини, образу сім'ї, образу природи. Авторська присутність тут представлена оцінними судженнями й риторичними питаннями. Рідний край асоціюється в уяві героя-розповідача з цілющим джерелом, яке живить коріння людської свідомості.

Ріка є центральним символічним образом повісті. Про неї постійно згадує головний герой, для нього важливе ставлення до ріки його друзів і близьких йому людей. Транссибірська магістраль, як один з великих і стратегічних об'єктів регіону, представлена просторово-часовою оцінкою, що латентно підкреслює швидкоплинність людського життя, і безпосередньо – життя самого письменника. Указування географічних місць, дат, імен, які пов'язані з біографією автора, але не конкретизують його особистість, спогади, внутрішній діалог, риторичні питання, – усе це письменник використовує для вираження власних думок, свого ставлення до описуваних подій. Дистанція між автором і героєм-розповідачем у «Реках» значно скорочується в порівнянні з романами «Асфальт» і «Рубашка».

«Год жжизни» – твір з навмисно прозовою назвою: його вибір обумовлений бажанням автора обмежити часові рамки оповіді, які розширюються за рахунок картин, що періодично вриваються з минулого автора-розповідача. Його образ розкривається в розповіді про творчі захоплення студентського періоду, що вплинули згодом на професійну діяльність, а також заклали літературну основу його майбутніх творів. Захоплення драматургією стало важливим визначальним чинником професійної діяльності. Служба на Тихоокеанському флоті наклала свій відбиток на образ головного героя – це час його становлення як чоловіка, громадянина. Перше кохання, що виникло в студентські роки і яке письменник проніс через усе життя, привнесла в образ автора-розповідача ліричний струмінь.

В інтернет-щоденнику автор розповідає про важливі віхи свого життя: радості батьківства, спілкування з дітьми, театральному успіху, появі перших прозових творів тощо. У тексті фігурують справжні імена дітей Гришковця, що є ще одним

незаперечним доказом існування реального зв'язку між письменником і автором-розповідачем.

Ставлення до власної творчості виявляється для Є. Гришковця надзвичайно важливою складовою його особистості. Письменницький погляд «збоку» на власний твір відображає враження від написаного роману, відчуте через деякий проміжок часу. Спогади разом з безпосередніми відчуттями в момент написання тексту складають повноцінну картину сприйняття автором свого твору.

Особисті спостереження, викладені в «Годі жжити» у вигляді своєрідних подорожніх нотаток, відображають індивідуально-авторське бачення природи відвіданих ним місць. Образ автора-розповідача постає в оповіді від першої особи, в оцінних судженнях, у вказуванні точних географічних назв і дат, що збігаються з біографією письменника.

В інтернет-щоденнику «Год жжити» представлений ауторіальний тип оповіді, а формою авторської свідомості є автор-розповідач, завдяки чому дистанція між автором і героєм зводиться до мінімуму. Таким чином, жанр щоденника дає письменникові можливість відкрито вступати в діалог із читачем, уже не криючись під маскою героя.

У підрозділі 3.3 «*Рефлексія як форма вираження авторської позиції*» розглянуті базові характеристики, що визначають авторську присутність у літературному творі: пряме мовлення, цитування, рефлексія (міркування про сьогоднішнє й спогади про події, що були в минулому), ремарка.

У повісті «Реки» емоційний стан героя-розповідача передається за допомогою його численних спогадів: вони сповнені роздумів про плінний час, який уже неможливо повернути. Можна стверджувати, що реальний автор перебуває на переломному етапі свого життя, коли все переосмислюєш і бачиш по-іншому. Як і сам письменник, герой-розповідач перебуває в розгубленому стані, однак у його словах немає гіркої жалю, а лише усвідомлення того, що всьому свій час і своє місце.

Один з головних проявів авторської присутності в книжці «Год жжити» – пряме мовлення – характеризується частим уживанням особового займенника «я», описом переживань, спогадів і роздумів від імені автора. При цьому суб'єкт мовлення (мовець) і суб'єкт свідомості (той, чия свідомість при цьому виражається) тотожні.

Непряме мовлення в аналізованих творах представлене здебільшого цитуванням. В інтернет-щоденнику «Год жжити» письменник наводить різні цитати, що стосуються як його творчої діяльності, так і звичайних побутових ситуацій, які трапляються в повсякденному житті. Прикметною рисою цитат Гришковця є їхня характеристика: кожен фрагмент з розмови аналізується з авторської позиції й супроводжується певною оцінкою. Іноді цитований текст поданий як діалог з персонажем усередині ситуативного контексту. У цьому випадку образ автора чітко визначається за наявністю «я»-маркера та протиставленням мовлення персонажа.

Роздуми письменника про життєві ситуації, творчість, відпочинок і про все, що цікавить його й читачів, – спосіб передачі індивідуального бачення проблем автором-розповідачем читачеві в завуальованій формі за допомогою питань до

самого себе з подальшими відповідями й оцінними елементами, що втілюють образ автора в тексті. Комунікація автора з самим собою – своєрідна спроба наблизитися до читача, передбачити його інтерес і відкрити завісу внутрішнього «я».

Точкою взаємодії автора й героя в Гришковця стає ремарка. Автор вкладає у уста героя свої думки, а потім за допомогою ремарки висловлює іншу думку, яка відрізняється від думки героя або доповнює її. Таким чином, автор ніби вклинюється в оповідь розповідача.

Авторська присутність у тексті «Года жжизни» передає ставлення письменника до комунікації в інтернет-просторі із зацікавленими його творчістю користувачами. Аналіз демонструє його бажання вести дискусії за своїми правилами, нерідко ігноруючи загальноприйняті в Інтернеті норми спілкування (використання аббревіатур, смайлів, аватарок). Створюється враження, що, з одного боку, письменник намагається вивести свою думку в ранг доміантної (про що свідчать численні оцінні конструкції й наявність «я»-маркера), а з іншого, – прагне нівелювати відмінності між собою й читачами, говорячи їхньою мовою.

Реалізація образу автора з позиції рефлексії в повісті «Реки» та книжці «Год жжизни» розкриває індивідуально-авторську специфіку подачі матеріалу, засновану на емоційно-оцінній рецепції з подальшим самоаналізом і створенням суб'єктивної реальності контексту, спрямованого на двосторонню комунікацію автор-читач.

ВИСНОВКИ

Постмодернізм як літературний напрямок справив значний вплив на зміну ustalених канонів російської літератури ХХ ст. Як продукт постіндустріальної епохи західного світу, він сформувався на основі постфрейдистських літературно-філософських концепцій і постструктуралістських теорій. Герой постмодерністського твору перебуває в стані постійного діалогу – як внутрішнього, так і зовнішнього, оточений хаотичними образами і випадковою низкою подій. Акцент з персонажа зміщується на висвітлення процесу, подій, що характеризуються інтертекстуальністю, уривчастою формою і незавершеністю. Постмодерна література підмінює наявну реальність символічним ігровим простором, де головним є не результат, а сам процес, у якому безпосередньо взаємодіють автор, герой і читач.

Літературна кар'єра Євгена Гришковця розвинулася досить стрімко, його творчість стала одним зі значних явищ сучасної літератури. За короткий період він пройшов шлях від провінційного актора й драматурга до визнаного та популярного прозаїка. Сьогодні на його творчому рахунку різножанровий арсенал: п'єси, романи, повісті, есе, збірки оповідань і книги, що постають на основі інтернет-щоденників. Стиль художнього письма Гришковця вирізняється насамперед інтересом до героя, його внутрішніх переживань і душевних пошуків.

Літературні критики не вирізнялися своєю прихильністю до творів письменника, оскільки вбачали в ньому передусім актора, який, на їхню думку, не завжди вправно намагався перенести свій театральний монолог у площину літературного твору. Однак у пізніших творах Є. Гришковця монологічність драматичних творів, що на початку його письменницької кар'єри не сприймалася як

форма літературної прози, переросла в постмодерністський діалогізм, до якого залучена тріада – автор, герой і читач.

На матеріалі проаналізованих творів виявлені способи та форми вираження авторської свідомості в текстах Є. Гришковця. Розглянуто поняття «образ автора» як літературного ядра, навколо якого організовується текст. Як створюваний елемент, будь-який художній текст апіорі містить авторський первень у певному вираженні. Авторська присутність може читатися між рядків (імпліцитно) або передаватися в тексті прямою мовою, «я»-маркером, присвійними конструкціями (експліцитно). Суб'єктні форми вираження авторської свідомості потрактовуються в працях теоретиків літератури неоднозначно.

Ми дійшли висновку, що доцільно виокремити в прозі Гришковця кілька таких форм, спираючись на класифікацію В. Шміда, який інтерпретує авторську присутність у тексті за категоріями: «автор-розповідач» (або об'єктивний оповідач), «герой-розповідач», «розповідач, який не є героєм» і «біографічний автор».

Для аналізу типів оповіді ми використовували класифікацію Ф. Штанцеля, який виокремлює акторіальний («я»-оповідь) і аукторіальний (оповідь від третьої особи) типи оповіді. Для аналізу позасуб'єктних форм вираження авторської свідомості у творах письменника (система образів, хронотоп, сюжетно-композиційна організація твору, мовні та психоемоційні складники образу головного героя) була застосована класифікація Б. Кормана.

Прозу Є. Гришковця 2004–2008 років ми розподіляємо на дві групи. До першої належать романи «Асфальт» і «Рубашка» як твори, де превалує авторський діалогізм, а дистанція між реальним автором, оповідачем і героєм досить відчутна. Другу групу утворили автобіографічна повість «Реки» і перша книжка письменника, що написана на основі інтернет-щоденника, – «Год жжизни». У цих творах рельєфно виражене «я» автора – його «alter ego», а дистанція між автором біографічним і героєм-розповідачем як суб'єктною формою авторської свідомості мінімальна. Цінність цих творів визначається тим, що всі вони певною мірою базуються на реальних подіях, що відбулися з самим автором або з кимось з його оточення. Саме особистий досвід, емоційно-моральний стан людини, яка перебуває у вирі подій, сповідальність, а не художній вимисел на догоду вподобанням публіки, є визначальними рисами його творів.

Аналіз вибраних творів письменника дає підстави, всупереч деклараціям самого Є. Гришковця, виокремити низку постмодерністських особливостей його прози, а саме: використання драматургічних прийомів у літературних творах; акцент на суб'єктній організації тексту; його незавершеність (відкритий фінал); ремінісцентність, цитатність, асоціативність; акцент на деталях (реаліях повсякденного життя), іронія в описі повсякденності; значна кількість внутрішніх і зовнішніх діалогів; колажність; хаотичність, безладність розповіді; порушення просторово-часового континууму; експресивність (риторичні запитання, вигуки, ремарки й наявність нецензурної лексики); активне використання паратексту (назва, посвята, передмова, післямова, примітки) для ведення діалогу автора з читачем.

Діалогізм твору повністю залежить від індивідуально-авторського задуму й допомагає здійсненню як внутрішньотекстової комунікації (внутрішній діалог, що характеризує взаємодію героя з самим собою і автора з героєм), так і зовнішньої

комунікації автора з читачем, що виразно простежується в аналізованій прозі письменника. Авторська позиція спрямована на перегляд традиційної рефлексії діалогу в художньому тексті через індивідуально-авторське розуміння дійсності. Образи головних героїв романів «Рубашка» і «Асфальт» не ототожнюються з особистістю самого автора. Гришковець провокує читача на рефлексію в межах зовнішнього діалогу, абстрагуючись таким чином від головного героя.

Дослідження суб'єктних форм авторської свідомості на матеріалі автобіографічної повісті «Реки» та інтернет-щоденника «Год жжизни» виявило, що для творчої манери Гришковця характерною є тенденція до мінімізації дистанції між образом автора й особистістю письменника («Реки»), яка зумовлює майже повну тотожність між ними («Год жжизни»). Авторський первень виражається в оповіді від першої особи, у називанні географічних місць, дат, імен, цитат, пов'язаних з біографією автора, в оцінних елементах, вигуках, уточненнях, риторичних конструкціях, а також у паратекстуальних елементах. Особистість автора в цих творах самоідентифікується через комунікативну рефлексію за допомогою індивідуально-авторської специфіки її втілення в тексті. Художній світ письменника постає перед читачем у вигляді складної філософсько-етичної системи, у якій центральне місце належить людині, що прагне розібратися в собі та знайти своє місце в мінливому світі.

Є. Гришковець не просто один з яскравих представників постмодерністської течії в сучасній російській літературі, він творець літературного феномену з однойменною назвою «Гришковець». Біографічність творів, їхній тісний зв'язок з особистістю митця роблять його творчість оригінальною і залежною від особистості автора: ніхто, крім самого Гришковця, не може грати його п'єси; аналіз і сприйняття його прози неможливі без зіставлення описуваних подій з реальними фактами біографії письменника. Створюючи дистанцію в тексті між собою реальним і формою авторської свідомості за допомогою технік паратекстуальності, як і в самій оповіді (у характерах героїв, їхньому мовленні, одязі, ставленні до дійсності), Є. Гришковець, однак, цю дистанцію мінімізує, формуючи сюжетну канву з подій свого життя.

Загалом в автобіографічній і щоденниковій прозі Є. Гришковця позасуб'єктні форми вираження авторської свідомості поступаються суб'єктивним формам за своєю важливістю. Також простежується тенденція до скорочення дистанції між формами авторської свідомості та реальним автором: автор-оповідач у романі «Асфальт», дві форми авторської свідомості в романі «Рубашка» (оповідач і герой-розповідач), перехід до героя-розповідача в повісті «Реки», а пізніше Гришковець публікує свій інтернет-щоденник «Год жжизни», не приховуючи прямого зв'язку образу головного героя з собою (автор-розповідач). З кожним твором авторська сповідь стає більш очевидною й відвертою, про що свідчить публікація протягом 2011–2013 років ще кількох інтернет-щоденників – «151 эпизод ЖЖизни», «От жжизни к жизни» і «Почти рукописная жизнь».

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО
В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Автобиографическая доминанта образа автора в повести Е. Гришковца «Реки». Наукові записки. – Бердянськ, БДПУ, 2016. № 10. – С. 142-146.
2. Евгений Гришковец и миддл-литература в оценке современных критиков. Літературний процес. – Київ, 2016. – № 7 – С. 13-18
3. Інтернет-щоденник як засіб засіб інтерпретації образу автора (на матеріалі книги Є. Гришковця «Рік жжиття»). Наукові записки, – Тернопіль, 2016. № 44. – С. 247-251.
4. Основні погляди на проблему автора в сучасному літературознавстві. Наукові записки. Літературознавство. – Харків, 2017. – № 2 (86). – С. 3-19.
5. Особливості вираження форм авторської свідомості в автобіографічній прозі Є. Гришковця. Філологічні студії: Зб. Наук. статей. – Харків, 2017. – Вип. 24– С. 51-57.
6. Символы-стереотипы как способ идентификации образа автора в художественном тексте (на материале повести Е. Гришковца «Реки»). Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету: збірник наукових праць. – Одеса, 2016. № 21. – С. 81-84.
7. About the concept of a dialogism in the postmodern literature based on materials of E. Grishkovets prose. Philology, Budapest, 2016. № 21. – С.15-18.

АНОТАЦІЯ

Белова Ю. С. Форми вираження авторської свідомості в прозі Є. Гришковця. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.02 – російська література. – Харківській національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди МОН України, – Харків, 2017.

Дисертація присвячена аналізу специфіки форм вираження авторської свідомості в прозі Є. Гришковця. У роботі аналізуються романи письменника «Рубашка» та «Асфальт», автобіографічна повість «Реки» і перша книжка письменника, написана на основі інтернет-щоденника, – «Год жжитни».

У дослідженні розкрито основні підходи до вивчення проблеми автора в літературному тексті. На матеріалі цих творів проаналізовано основні суб'єктні та позасуб'єктні форми вираження авторської свідомості в текстах письменника; визначено роль принципів діалогізму в прозі Є. Гришковця і проаналізовано їхній вплив на способи втілення авторської позиції в постмодерністському тексті. На основі аналізу форм вираження авторської свідомості в романній, автобіографічній і щоденниковій прозі письменника визначено напрямок основного вектора еволюції Гришковця-прозаїка, спрямований від романів «Асфальт» і «Рубашка» як творів, у яких превалює авторський діалогізм, а дистанція між реальним автором, оповідачем і героєм є досить відчутною, до автобіографічної повісті «Реки» і книжки «Год жжитни», у яких «я» автора є рельєфно вираженим, а дистанція між автором біографічним і героєм-розповідачем як суб'єктною формою авторської свідомості мінімальна. Загалом в автобіографічній і щоденниковій прозі Є. Гришковця позасуб'єктні форми вираження авторської свідомості поступаються суб'єктним

формам за своїм значенням, а авторська сповідь з кожним твором стає все більш очевидною й відвертою.

Ключові слова: форми вираження авторської свідомості, автор-оповідач, герой-розповідач, автор-розповідач, образ автора, паратекст, діалогізм.

АННОТАЦІЯ

Белова Ю. С. Формы выражения авторского сознания в прозе Е. Гришковца. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.02 – русская литература. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды МОН Украины, – Харьков, 2017.

В диссертации предпринят всесторонний анализ романов Е. Гришковца «Рубашка» и «Асфальт», автобиографической повести «Реки» и первой книги писателя, основанной на интернет-дневнике – «Год жжизни» – с точки зрения выражения в них субъектных и внесубъектных форм авторского сознания.

В исследовании определена роль принципов диалогизма в прозе Е. Гришковца, проанализировано их влияние на способы воплощения авторской позиции в постмодернистском тексте. Установлено, что диалогизм подчинен индивидуально-авторскому замыслу и способствует осуществлению как внутритекстовой коммуникации, так и внешней коммуникации автора с читателем.

Анализ произведений писателя дает основания, вопреки декларациям самого автора, выделить ряд постмодернистских особенностей его прозы, а именно: использование драматургических приемов в литературных произведениях; акцент на субъектной организации текста; его незавершенность (открытый финал); ассоциативность; акцент на деталях (реалиях повседневной жизни); ирония в описании повседневности; обилие диалогов; коллажность; хаотичность повествования; нарушение пространственно-временного континуума; экспрессивность (риторические вопросы, восклицания, ремарки, наличие нецензурной лексики); обильное использование паратекста. Создавая дистанцию в произведениях между собой реальным и формой авторского сознания при помощи паратекстуальных техник и в самом повествовании, Е. Гришковец, тем не менее, эту дистанцию минимизирует, зачастую предлагая в качестве сюжетной канвы события из своей жизни.

Как показал анализ характерных для романов Е. Гришковца моделей речевой коммуникации (обценная лексика, риторические вопросы, восклицательные речевые конструкции), их использование подчеркивает стрессовость условий, в которые автор помещает своего персонажа, раскрывает эмоциональное состояние героев, является их защитной реакцией в сложных жизненных ситуациях. К разряду базовых характеристик, определяющих авторское присутствие в литературном произведении отнесены прямая речь, цитирование, рефлексия, ремарка.

Паратекст выполняет функцию актуализации авторского присутствия в тексте. При помощи паратекста Е. Гришковец в своих произведениях либо нарочно дистанцирует себя от образа автора и главного героя, либо сближает себя с ними.

Пространственно-временные категории реализованы в рассматриваемых произведениях через триаду понятий «жизнь-позиция-опыт», где именно опыт играет основную роль в интерпретации авторской позиции. Формирование образов осуществляется через взаимосвязь нескольких процессов: предметной деятельности, переживаемых героем эмоций и объединяющего их понятийного уровня.

Исследование субъектных форм авторского сознания выявило, что авторское начало выражается в повествовании от первого лица, в названии географических мест, дат, имен, цитат, связанных с биографией автора, в оценочных элементах, восклицаниях, уточнениях, риторических конструкциях, а также в паратекстуальных элементах. Художественный мир писателя предстает перед читателем в виде сложной философско-этической системы, в которой центральное место принадлежит человеку, стремящемуся разобраться в себе и найти свое место в меняющемся мире. Именно пережитый опыт, эмоционально-нравственное состояние человека, находящегося в гуще событий, исповедальность, а не художественный вымысел в угоду вкусам публики, являются отличительными чертами прозы Гришковца.

Проведенное исследование позволяет сделать вывод, что категории «автор-рассказчик», «автор-повествователь» и «герой-рассказчик» являются основными субъектными формами выражения авторского сознания в анализируемой прозе. От взаимодействия двух форм авторского сознания в романе «Рубашка» – героя-рассказчика и объективного повествователя Е. Гришковец переходит к четко обозначенной в романе «Асфальт» позиции автора-повествователя. В автобиографической и дневниковой прозе писателя наблюдается тенденция преобладания рассказа над показом, поэтому в ней субъектные формы организации повествования по своей значимости доминируют над внесубъектными.

На основе анализа форм выражения авторского сознания в романной, автобиографической и дневниковой прозе писателя установлен основной вектор эволюции Гришковца-писателя, направленный от романов «Рубашка» и «Асфальт» как произведений, в которых превалирует авторский диалогизм, а дистанция между реальным автором, рассказчиком и героем является весьма ощутимой, к автобиографической повести «Реки» и книге «Год жизни», в которых «я» автора является рельефно выраженным, а дистанция между автором биографическим и героем-рассказчиком как субъектной формой авторского сознания минимальна. В автобиографической и дневниковой прозе Е. Гришковца преобладают субъектные формы выражения авторского сознания, а авторская исповедь с каждым произведением становится все более очевидной и откровенной.

Ключевые слова: формы выражения авторского сознания, автор-повествователь, герой-рассказчик, автор-рассказчик, образ автора, паратекст, диалогизм.